

УДК 336.563:659.442

А. М. Соколова,

к. е. н., доцент кафедри фінансової політики, грошового обігу і кредиту, Вищий навчальний заклад Укоопспілки "Полтавський університет економіки і торгівлі"

ФАНДРАЙЗИНГОВА ДІЯЛЬНІСТЬ: СУТНІСТЬ, ОСОБЛИВОСТІ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ

Здійснено дослідження сутнісної характеристики категорії "фандрайзинг". Розкрито роль фандрайзингу як засобу забезпечення необхідними ресурсами проектів і програм. Визначено суб'єкти та об'єкти фандрайзингової діяльності. Висвітлено проблеми функціонування неприбуткових організацій та шляхи їх подолання через перспективи розвитку фандрайзингу.

The research of the essential characteristics of the category "fundraising". The role of fundraising as a means of providing the necessary resources projects and programs. The objects and objects fundraising activities. The problems of the functioning of non-profit organizations and ways to overcome them through fundraising prospects.

Ключові слова: проект, фандрайзинг, неприбуткова організація, благодійні фонди, донор, мотиви донорів, волонтерство.

ВСТУП

Україна має високий рівень інтелектуального потенціалу, однак є однією з не багатьох держав, де існує велика різниця між наявним інтелектуальним потенціалом та можливістю його повноцінно реалізувати в готовий продукт. Це спричинено складною економічною ситуацією в нашій країні, що є наслідком трансформаційних перетворень останніх десятиліть, які спровокували скорочення видатків держави на науково-дослідні роботи, фінансування науки і освіти тощо (табл. 1). В реалізації творчих здібностей і знань науковців через забезпечення їх необхідними ресурсами для довгострокових і середньострокових проектів і програм можуть надати підтримку та допомогу вітчизняні і закордонні організації, фонди і установи.

Актуальними проблемами сьогодення є невміння знайти необхідні фонди, пробудити інтерес до свого проекту, презентувати його, чітко сформулювати заявку, розробити програму заходів для залучення додаткових ресурсів на втілення програм, проектів та дослідних робіт. Вирішенню даних питань, а також забезпеченню розвитку і ефективної діяльності некомерційних і громадських організацій сприяє впровадження в практику роботи неприбуткових підприємств і організацій фандрайзингу.

Питаннями розвитку фандрайзингу та дослідженнями фандрайзингової діяльності присвячені роботи провідних вітчизняних та закордонних фандрайзерів: Артем'євої Т.В. [1], Балашової А.А. [2], Башун О.В. [3], Дугласа Александра Дж. [4], Комаровського О.В. [5], Кристини Дж. Карлсон [4], Куц С. [7], Тульчинського Г.А. [1] та інших. Проте всі вони звертали увагу на проведення фандрайзингової діяльності в окремих сферах: бібліотек, освіти,

культури тощо або висвітлювали тільки окремі аспекти того чи іншого питання. Тому проблеми розвитку фандрайзингу взагалі як засобу забезпечення реалізації соціально значущих програм, науково-дослідних проектів та безперервної діяльності неприбуткових організацій залишаються актуальними, особливо в умовах економічної нестабільності України, що вимагає додаткових досліджень ефективності фандрайзингової діяльності.

Метою дослідження є формування системи знань з теорії та практики здійснення процесу фандрайзингу через уточнення основних його категорій та виявлення проблем і перспектив розвитку фандрайзингової діяльності в умовах соціально-орієнтованої ринкової економіки.

РЕЗУЛЬТАТИ

Термін "фандрайзинг" походить від англійського fundraising (словосполучення англійських слів fund (кошти, фонди) і raise (підняти, збільшувати)) — залучення ресурсів, коштів.

Визначення фандрайзингу в літературі розглядається по-різному (табл. 2).

Узагальнюючи наведені визначення, ми вважаємо, що найбільш повно буде розкривати досліджувану категорію наступне визначення: фандрайзинг — це професійна діяльність щодо мобілізації фінансових та інших ресурсів з різноманітних джерел для реалізації соціально значущих і науково-дослідних неприбуткових проектів, яка вимагає спеціальних знань та навичок фандрайзера, що можуть вплинути на прийняття позитивного рішення донора.

Суб'єктами фандрайзингової діяльності є неприбуткові організації (НПО), які займаються пошуком джерел фінансування та збором коштів для реалізації проектів.

Згідно із Законом України "Про оподаткування прибутку підприємств" до НПО відносяться [10, ст. 7, пп. 7.11]:

- громадські організації;
- організації освіти (університети, школи, коледжі). Співпраця з ними дає змогу спонсорам підвищити їх імідж, провести профорієнтаційну роботу, налагодити зв'язки з молоддю та виявити найбільш перспективну її частину для подальшої співпраці тощо;
- організації охорони здоров'я (лікарні, госпіталі) приваблюють спонсорів благородністю про-

Таблиця 1. Стан виконаних наукових і науково-технічних робіт в Україні за 1991—2011 рр.*

Роки	Кількість організацій, які виконують наукові досліді і розробки	Чисельність науковців, які виконують наукові досліді і розробки, тис. осіб	Питома вага обсягу виконаних наукових та науково-технічних робіт у ВВП, %
1991	1344	295	-
1995	1453	180	1,36
2000	1490	121	1,16
2005	1510	106	1,09
2008	1378	94	0,9
2011	1255	85	0,79
2011 р. до 1991 р., %	93,4	28,8	-0,57 в. п.**

Примітка:

* розраховано автором за даними Державного управління статистики України;

** абсолютне відхилення за 1995—2011 рр.

ектів та їх перспективністю, оскільки медицина на сьогоднішній день є однією з найпривабливіших галузей;

— організації культури (музеї, театри, бібліотеки, галереї) дають змогу значно підвищити репутацію спонсора та здійснити йому широкомасштабну рекламу, а також сприяють співпраці через популярність вкладати кошти в культуру та небайдужість до культурного спадку своєї країни на міжнародному рівні;

— науково-дослідницькі інститути і лабораторії (надають можливість спонсорам брати участь і бути обізнаними в сфері новітніх розробок і досягнень);
— релігійні групи;
— благодійні фонди тощо.

Дослідження фандрайзингу є досить актуальним завданням через стрімке зростання кількості некомерційних і громадських організацій в Україні за останні роки (табл. 3).

Куц С. зазначає, що більшість громадських та благодійних організацій здійснюють свою діяльність за рахунок лише єдиного джерела фінансування, яким є міжнародний донор, 28% не мають фінансування, а решта мають річний бюджет менше 10 тис. грн. [7, с. 14]. Деякі некомерційні організації існують за рахунок коштів, виручених від платних послуг, але з часом все ж виникає ситуація нестачі коштів чи інших ресурсів для подальшого ефективного розвитку, пошуком яких необхідно займатися. У такій ситуації і доцільно застосувати фандрайзинг, який має бути одним із основних напрямів діяльності неприбуткових організацій та відігравати значну роль у формуванні їх джерел фінансування.

У зв'язку з інтенсивним розвитком громадянського суспільства діяльність неприбуткових організацій поширилася і в Україні, і в світі. Сектор НПО спонукає до становлення і розвитку галузі соціального бізнесу, завданнями якого може бути розповсюдження соціальних ідей, формування і ведення інформаційних баз даних та створення відповідної служби підбору соціальних партнерів, інформування та поширення досвіду благодійності, соціального співробітництва та фандрайзингу. НПО фактично виконують функцію соціальних посередників-реалізаторів соціальних ідей і програм, тобто вони діють між державою, комерційними фірмами і громадянами. Це все свідчить про важливість всебічного розвитку даного сектора економіки і для держави, і для бізнесу, і для суспільства.

У процесі діяльності українських фондів та інших НПО виникають проблеми через недовіру щодо прозорості роботи їх керівництва. Багато донорів впевнені, що на 80—90 % їх кошти привласнюють або витрачають на власні потреби. Це, в основному, спричинено слабкою матеріальною базою і фактичною відсутністю соціального іміджу, культури спілкування, а також відсутністю вміння налагоджувати контакти, інформаційні зв'язки; недостатнім володінням документальною та правовою практикою.

Таблиця 2. Визначення терміна "фандрайзинг" у працях теоретиків фандрайзингової діяльності

Автор	Сутність поняття	Визначення
Фундація «Україна – США» [12, с. 6]	Фандрайзинг виступає як спосіб залучення фінансових та інших ресурсів від благодійних фондів та приватних осіб для реалізації соціально значимих проблем. Недоліки: не зазначено інші категорії донорів (органи влади, корпорації) і науково-дослідні та інші види проектів	мистецтво залучення коштів приватних осіб чи благодійних організацій, які надають фінансові ресурси у вигляді грантів; процес збору коштів та інших ресурсів, які використовуються, в основному, для реалізації соціально значимих програм
И. Халий, О. Аксенова, Л. Лунева [13, с. 1]	Фандрайзинг виступає як процес залучення засобів для реалізації соціально значимих проблем та підтримки громадських організацій. Недоліки: не зазначено інші суб'єкти фандрайзингової діяльності, окрім громадських організацій; не враховано науково-дослідні та інші види проектів	процес залучення засобів, які використовуються як для реалізації соціально значущих проектів, так і для організаційної підтримки некомерційних організацій
Т. Крупський [6, с. 2]	Фандрайзинг виступає як діяльність по залученню ресурсів для реалізації соціально значимих проблем та підтримки неприбуткових організацій. Недоліки: не зазначено інші суб'єкти фандрайзингової діяльності, окрім неприбуткових організацій; не враховано науково-дослідні та інші види проектів	діяльність по залученню фінансових, матеріальних та людських ресурсів для роботи неприбуткових організацій та реалізації їх проектів, які ставлять перед собою соціально значущі цілі
О. І. Шнирков, І. О. Мінгазутдінов [14, с. 2]	Фандрайзинг виступає як комплексна система заходів по залученню ресурсів для реалізації некомерційних проектів. Недоліки: не зазначено суб'єктів та джерела фандрайзингової діяльності	це комплексна система заходів, що забезпечують пошук фінансових та матеріальних засобів, необхідних для реалізації некомерційних проектів
Центр філантропії [11, с. 3]	Фандрайзинг виступає як комплексна система заходів (пошук, збір та вміння (мистецтво) залучення ресурсів). Недоліки: не зазначено суб'єктів, джерела та види проектів фандрайзингової діяльності	пошук коштів або ресурсів для реалізації проектів, певної діяльності на визначеній території у визначений час та з визначеною метою; збір або залучення коштів або ресурсів для діяльності організації; вміння/мистецтво залучення ресурсів

Примітка. Систематизовано автором на основі джерел [6; 11—14].

Наступною проблемою є низький рівень організаційної компетентності та професіоналізму, через яку потенційні донори вважають за краще мати справу не з вітчизняними, а із зарубіжними фондами із привабливим іміджем та можливістю забезпечувати високий рівень організаційної діяльності, більш різноманітні форми роботи та співпраці. Вирішенням даних проблем і займається фандрайзинг, тому його розвиток в нашій країні та застосування фандрайзингової діяльності у неприбуткових організаціях є обов'язковим та невід'ємним процесом їх ефективного функціонування.

Об'єктами фандрайзингу виступають різні категорії донорів, основними з яких є благодійні фонди, приватні особи, корпорації, бізнес-структури. Основне завдання фандрайзера — пошук та забезпечення участі донора у вирішенні суспільних проблем, поданих у вигляді неприбуткового проекту, спонукання до соціального інвестування.

Донори (об'єкти фандрайзингу) — це міжнародні організації, державні установи, комерційні структури, громадські некомерційні організації (релігійні, наукові тощо), приватні благодійні фонди або приватні особи, що надають громадянам та неприбутковим організаціям на некомерційній безповоротній основі необхідні до-

Таблиця 3. Кількість окремих категорій неприбуткових організацій України за 2006—2012 рр.

Форми господарювання	Роки						2012 р. до 2006 р., % у 2,7 рази
	2006	2008	2009	2010	2011	2012	
Організація (установа, заклад) об'єднання громадян	570	1036	1247	1393	1466	1578	
Громадські організації	46682	54862	59321	63899	67696	71767	153,7
Благодійні організації	9590	10988	11660	12267	12860	13475	140,5

Примітка. За даними Державного управління статистики України.

Таблиця 4. Класифікація донорів

Види донорів		Приклади донорів
за територіальними межами дії		
українські	регіональні	Премія ім. М. Бойчука (Тернопільська обл.), Премія ім. Леоніда Бразова (Полтавська обл.), фонди місцевих меценатів та благодійних організацій по регіонах (Полтавський міський благодійний фонд «ДЮБІРА», приватний благодійник Дашутін Г. П. (м. Суми)), міських рад тощо
	всукраїнські	фонд Віктора Пінчука, фонди «Розвиток України» та «Ефективне управління» (засновник Рінат Ахметов), фонд «Дитячий світ», фонд «Мистецький Арсенал», фонд «Щасливе дитинство», фонд захисту пенсіонерів України, фонд «Соціальне партнерство», фонд соціальної підтримки «Ініціатива» тощо
іноземні		російські: фонд «ЛУКОЙЛ», фонд Дм. Зіміна «Династія», фонд Тольятті; інші: фонд Форда, АМР США, фонд Ч. С. Мотта, САФ
міжнародні		United Way International, Світовий Банк, УВКБ ООН Міжнародний благодійний фонд (М.Б.Ф.), фонд «Відродження», фонд «Від серця до серця», фонд «Україна 3000»
за джерелом належності капіталу		
державні		Державна премія України ім. О. Довженка, Агентство міжнародного розвитку США (USAID), Національний інститут здоров'я США, Британська Рада, Британська департамент з міжнародного розвитку (DFID), Програма грантів Королівства Нідерландів MATRA
приватні		фонд Віктора Пінчука, фонд Петра Порошенка, фонд В. Потаніна, Горбачов – Фонд, фонди Зеленина, Цветкова, фонд Форда, фонд МакАртура, фонд Роберта Боша, фонд Сороса
корпоративні		благодійний фонд журналу «Єдинственная», фонд «Центр соціальних програм компанії РУСАЛ в Україні», російський фонд «ЛУКОЙЛ», фонд Росбанк, іноземні – AVON, ALCOA
громадські		фонд підтримки національної безпеки, фонд «З Україною у XXI століття», фонд «Струмок», Фонд Тольятті
за видом наданої допомоги: донори, що надають		
гранти		DFID/ADAS/URLP – Програма підвищення рівня життя сільського населення в Україні, Фонд Євразія, ICAP Єднання, Мережа громадянської дії в Україні UCAN, фонд «Відродження», фонд ім. Гайнріха Бюлля
стипендії		Фонд Конрада Аденауера, Стипендії Чівнінг, Кабінету міністрів України
премії		Премія Золотий лелека, Премія ім. О. Довженка, Премія Президента України
благодійні внески, дарунки, одноразові пожертви		інші

Примітка. Систематизовано автором на основі джерел [1; 2; 3; 5; 7].

даткові ресурси різного виду, на цілі які спрямовані в цілому на благо усього суспільства.

Кожен донор потребує індивідуального підходу. Це обумовлено рядом факторів, таких як: сфера та вид діяльності організації (особи), історія виникнення, життєдіяльності, поставлені пріоритети, мета, цілі і способи їх досягнення, умови існування та розвитку тощо, що формує свої особливості та відмінні риси співпраці для кожного донора.

Башун О. В. пропонує наступну класифікацію донорів [3, с. 110].

Фонд — це недержавна некомерційна організація, що володіє первинним капіталом (або вкладом), якою керують опікуни і директори, вона надає підтримку або допомогу в благодійній, освітній, культурній, релігійній та інших видах діяльності, що приносить користь громадськості, та фінансує в першу чергу інші некомерційні організації.

Державні донори — державні установи, які отримують кошти з бюджету своєї держави. Наприклад, Агентство по міжнародному розвитку США (USAID), Інформаційне Агентство США (USIA), Національний інститут здоров'я США та інші.

Це найбільш бюрократичні і вимогливі донори. Їх програми і допомога завжди націлені на вузько визначене коло потенційних заявників, а вимоги до оформлення заявок і звітності найбільш суворі. Часто такі донори орієнтуються переважно на громадян своєї держави і не фінансують іноземців, але в деяких випадках надають гранти і іноземним заявникам через організацію-посередника — "напівприватного" донора.

"Напівприватні" донори — громадські організації, які отримують кошти від державних донорів і здійснюють їх розподіл по організаціях-заявниках. Наприклад, IREX — Міжнародна Рада наукових

досліджень та обмінів, Фонд "Євразія" та інші.

Приватні донори — це приватні особи, приватні фонди та комерційні організації, які надають кошти у вигляді пожертвувань. Як правило, вимоги до оформлення заявки та звітності у приватних донорів менш жорсткі.

Відповідно до діючих фондів в Україні, ми пропонуємо наступну їх класифікацію (табл. 4).

Першочерговим завданням на початку фандрайзингової діяльності є виявлення мотивів донорства.

Комаровський О. В. наводить наступний перелік основних мотивацій донорства: "тому що їх про це просять; персону має лідерську, провідну роль в організації; потреба покращити якість життя суспільства; віра в цілі організації; інтенсивний інтерес до конкретної програми; особистий досвід; почуття відповідальності за проблеми інших людей і суспільства в цілому; визнання; тиск рівних; захоплення професійним лідером; хороший бізнес; міркування фінансового планування; формування і підтримка позитивного іміджу" [5, с. 10].

Окрім перелічених мотивів, їх вважаємо доцільним доповнити наступними, які зустрічаються в літературі з фандрайзингу: "філантропія" — допомога за "покликом серця"; особиста зацікавленість у вирішенні проблеми (медична допомога рідних і близьких; підтримка молодих поетів тощо); прямий зиск (податкові пільги); великий суспільний інтерес

до проекту; реклама; підтримання хорошої репутації; амбіції; релігійні спонукання тощо.

Досвід закордонних та вітчизняних організацій, які займаються фандрайзинговою діяльністю свідчить, що донори частіше вкладають ресурси на реалізацію конкретних програм та проектів, ніж довгострокових та глобальних, а саме за напрямками: соціальна та медична допомога і реабілітація; допомога дітям; культура та мистецтво; екологія; соціальні послуги; освіта; захист прав громадян, сприяння розвитку громадянського суспільства та регіонів.

Щоб перетворити потенційних донорів на донорів, фандрайзеру, необхідно провести ретельно сплановану, організаційно впорядковану, з використанням поетапного аналізу та контролю роботу, результатом якої є обґрунтування актуальності, унікальності та цінності реалізації саме його пропозиції взамін на задоволення якоїсь із мотиваційних потреб донора. Проте, на сьогодні фандрайзинг в Україні не може виступати організованим інструментом соціальної допомоги через відсутність наукових досліджень і розробок в даній галузі. Стихийний процес надання коштів від різних категорій донорів, які переважно викликані емоційними мотивами, може перевтілитися в інформаційно, науково, технологічно забезпечену контрольовану систему управління з ефективним механізмом залучення та перерозподілу коштів і інших ресурсів тим, хто їх потребує.

Зростання ролі організації громадянського суспільства, які здатні допомогти державі у вирішенні соціальних проблем громадян та підтримці науково-дослідних робіт і проектів, сприяє розвитку фандрайзингу в Україні як інструменту пошуку додаткових джерел ресурсів.

При цьому діяльність фандрайзера націлюється не на випрошування грошей, а на розробку комплексу дій,

заходів, прийомів у поєднанні з ефективними методами, що вимагає високого рівня володіння знаннями і навичками у багатьох сферах: менеджменті, маркетингу, стратегічному плануванні, зв'язках з громадськістю, проєктній діяльності, фінансах, правовому регулюванні тощо. Це передбачає опанування спеціалістом з фандрайзингу великого системного обсягу знань, що можливе при здобутті лише спеціальності фандрайзера в навчальному закладі відповідного напрямку та рівня. Отже, однією із перспектив розвитку фандрайзингу в Україні є необхідність здобуття освіти фандрайзера.

В Україні засновано Інститут професійного фандрайзингу, місією якого є створення середовища для ефективної, прозорої та відповідальної благодійності в Україні шляхом утвердження демократичних стандартів практики фандрайзингу. Інститут проводить курси та семінари для професійного навчання консультантів з фандрайзингу. Після завершення навчання та отримання позитивної оцінки, учасники одержують сертифікат Європейської фандрайзингової Асоціації та Інституту професійного фандрайзингу.

Важливою перспективою є створення законодавчих (податкових, правових) умов, які дозволили б розширити можливості фандрайзингу та донорів. Адже відсутність сприятливого податкового законодавства (податкові пільги, стимули) для розвитку благодійництва; нестабільна система оподаткування; нерегульовані правові проблеми неприбуткових громадських організацій; відсутність інформації щодо цілей соціального проєкту та системи оцінки його ефективності, а також професіоналізму у його створенні; відсутність прозорої фінансової звітності некомерційної організації; низький кваліфікаційний рівень управлінських навичок керівників неприбуткових організацій перешкоджає досягненню ефективного результату фандрайзингової кампанії.

Перспективним напрямом розширення можливостей фандрайзингової діяльності є досконале опанування методик її здійснення та усвідомлення відмінностей між даними методиками для різних категорій донорів. Для бізнес-структур ефективною формою участі у благодійництві є соціальне інвестування, для приватних осіб — їх визнання; для органів влади — співпраця та взаємовигідність від реалізації проєктів у здійсненні соціальної політики тощо.

Подолання проблем з фандрайзингу може сприяти вивчення та впровадження зарубіжного досвіду у даній сфері, наприклад, закордонних інструментів фандрайзингу: проведення загальнонаціональних конкурсів, метою яких є заохочення та популяризація благодійності і меценатства; сприяння успішному розвитку індаументів, ключовою умовою якого є звільнення від ПДВ передачі благодійним організаціям цінних паперів; оснащення комп'ютерних систем спеціалізованими програмним забезпеченням з фандрайзингу тощо. Важливим у цьому плані є поширення знань про його сутність та переваги серед громадян, поінформованість населення через проведення тренінгів, семінарів, конференцій, випуск інформаційних бюлетенів, впровадження дисципліни "Фандрайзинг" у систему освіти тощо.

Велику роль у проведенні ефективного фандрайзингу відіграє участь волонтерів. Волонтерський рух має велике значення у багатьох країнах світу. Так, світовий рейтинг благодійності сформовано за допомогою трьох складових: грошові пожертви, волонтерський рух та допомога нужденним. У першу трійку країн світового рейтингу волонтерської роботи у 2011 р. входять: Туркменістан (задіяно 61 % населення країни), Ліберія (48 %) і Шрі-Ланка (46 %). США у даному рейтингу посіли 5-те місце (43 %), Україна поряд із Ганою і Фінляндією зайняла 28 місце (30 % населення), Росія — 58 місце (23 %) і останнє 153 місце належить Греції (3 %) [8].

Про визнання нашою державою волонтерського руху як підвалини громадянського суспільства та збільшення ролі волонтерів в Україні свідчить прийняття Верховною Радою у 2011 р. Закону України "Про волонтерську

діяльність". Згідно цього Закону: "волонтерська діяльність — добровільна, безкорислива, соціально спрямована, неприбуткова діяльність, що здійснюється волонтерами та волонтерськими організаціями шляхом надання волонтерської допомоги" та "ґрунтується на принципах законності, гуманності, рівності, добровільності, безоплатності, безкорисливості, неприбутковості" [9, ст. 1], а "волонтер — фізична особа, яка досягла вісімнадцятирічного віку і здійснює волонтерську діяльність на добровільній та безоплатній основі" [9, ст. 7].

Волонтерська діяльність є невід'ємною складовою фандрайзингу, оскільки за допомогою досвідчених волонтерів можна охопити більшу кількість донорів, до яких необхідно звернутись особисто. Тому сприяння розвитку волонтерського руху в Україні є однією з перспектив фандрайзингової діяльності.

ВИСНОВОК

Уточнення поняття "фандрайзинг", класифікації донорів, виявлення проблем та перспектив розвитку фандрайзингової діяльності в Україні дозволять розширити теоретичну та практичну базу з метою проведення ефективної фандрайзингової кампанії для залучення пожертв на реалізацію соціально значущих та наукових проєктів.

Література:

1. Артемьева Т.В. Фандрейзинг. Привлечение средств на проекты и программы в сфере культуры и образования / Т.В. Артемьева, Г.Л. Тульчинский. — СПб.: Изд-во "Лань", 2010. — 286 с.
2. Балашова А.Л. Фандрайзинг для молодежной организации: конспект лекций / А.Л. Балашова. — М.: МГТУ им. М.А. Шолохова, 2008. — 103 с.
3. Башун О.В. Вплив маркетингу і фандрейзингу на трансформацію бібліотек / Наук. ред. В.С. Білецький. — Донецьк: УКЦентр, 1999. — 204 с.
4. Дуглас Александер Дж. Основные принципы фандрейзинга / Александер Дж. Дуглас и Кристина Дж. Карлсон. — Д.: Баланс Бизнес Букс, 2007. — 240 с.
5. Комаровський О. В. Фандрейзинг у питаннях, відповідях та цитатах: навч. посіб. / О. В. Комаровський. — Луганськ, 2007. — 54 с.
6. Крупський Т. Пошук ресурсів для діяльності організації (Fund Rasing) / Т. Крупський. — К.: Коаліція "Свобода вибору", 2005. — 10 с.
7. Куц С. Фандрайзинг АВС: посібник для початківців / С. Куц. — К.: Центр філантропії, 2008. — 92 с.
8. Мировой рейтинг благотворительности 2011. [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.cafrussia.ru/files/blocks/> — Заглавие с экрана.
9. Про волонтерську діяльність: Закон України // Відомості Верховної Ради України. — 2011. — № 42. — С. 435.
10. Про оподаткування прибутку підприємств: Закон України // Відомості Верховної Ради України. — 1995. — № 4. — С. 28.
11. Стан розвитку організаційного потенціалу громадянського суспільства в регіонах України. Дослідження організаційної самодостатності (практики фандрайзингу) організацій громадянського суспільства [Звіт]. — К.: Центр філантропії, 2008. — 29 с.
12. Фандрайзинг: навч. посіб. — Центральноукраїнський регіональний навчальний центр. Партнерство громад фондация "Україна-США" (USAID), 2003. — 95 с.
13. Халий И. Место под солнцем. Пособие для экологических общественных организаций. Инструментарий деятельности. Фандрайзинг и финансовая устойчивость / И. Халий, О. Аксенова, Л. Лунева [Электронный ресурс]. — 1998. — Режим доступа: <http://localstrategy.seu.ru/literature/mps/fundrai.html> — Заглавие с экрана.
14. Шнирков О. І. Фандрайзинг: основні особливості та форми: метод. посіб. / О. І. Шнирков, І. О. Мінгазутдінов. — 1-ше вид. — К.: Ін-т міжнар. відн. КНУ ім. Т. Шевченка, 2000. — 50 с.

Стаття надійшла до редакції 08.10.2012 р.